

Kansa taisteli, museoesineet kertovat

Tenho Pimiä FM

Kartoitettu ja kansallistettu esine – katsaus jatkosodan aikaiseen etnografiseen esinekeräelmään

Vuosien 1941 ja 1944 välisenä aikana järjestettiin Tieteellisen Itä-Karjalan toimikunnan, lukuisien tieteellisten seurojen sekä museoiden yhteistyönä, laajamittainen karjalaisen ja myös laajemmin suomensukuisten kansojen aineelliseen ja henkiseen kulttuuriperintöön kohdistunut keruuohjelma. Tutkimukset kohdistuivat erityisesti kansanrunouden, kansatieteellisen ja kansantaiteellisen kulttuuriperinnön tallentamiseen. Sen seurauksena on saanut alkunsa varsin laaja, mutta hajallaan oleva itäkarjalaisen kansankulttuuriaineiston kokonaisuus.¹⁾ Henkisen kansanperinteen alaan kuuluneen aineiston lisäksi sotatoimialueelta kertyi kansatieteellinen noin tuhannen nimikkeen esinekeräelmä, joka nykyisin kuuluu Suomen kansallismuseon suomalais-ugrilaisiin kokoelmiin.

Tämän artikkelin lähtökohta on etnografinen museoesine tieteellisenä ja poliittisena kohteena. Kysyn millä tavoin kansatieteen regionaalinen näkökulma, ja sitä seurannut kartografinen aineellisen todellisuuden esitystapa ovat vaikuttaneet kansallisiin rajanvetoihin. Poliittiset käytännöt ja valta ovat usein toistuneita lähtökohtia museoiden tuottamaa itseilmaisua tarkasteltaessa. ”Museoissa ilmaistaan kenellä on oikeus puhua esineiden äänellä, ketkä edustavat tiettyä ryhmää ja kenellä on oikeus käyttää kokoelmia poliittisiin vaateisiinsa; mikä on esineen suhde länsimaiseen perintönsä ja kokoelmahistoriaansa”(Aurasmaa 1998, 15). Mutta miten tavoittaa mykkä ja puhumaton, pääosin arkisista esineistä, joltain osin jopa hylkytavaraa muistuttava keräelmä, johon tietyllä tapaa myös ”asioiden todellisuudessa tapahtumisen” sattumanvaraisuus on painanut vahvan leimansa? Esinekeruun ja esineiden välittämä todellisuuskuva kun sodanoloissa oli kaikkea muuta kuin rationaalista, kuten ote Helmi Helmisen Repolan alueelle syksyllä 1941 tekemän kansatieteellisen tutkimusmatkan päiväkirjasta kertoo:

Pöyhimme tienristille jäänyttä tavarakasaa. Vaatteet, suolakalat ja muut matkaeväät olivat jäätyneet maahan kiinni. Paras oli tästäkin viety. Kesällä siinä oli kuulemma vielä ollut käsipaikkojakin ja hyviä vaatteita. Maantien vieressä on raunio, ja raunion kyljessä ja raunioissa romua ja palamatta vihertävää lasia. Tulimme vanhalle kisa- ja besodakentälle, jolla nyt yötä

päivää liehuu Suomen lippu. Kentälle on ennen helluntaisin kerääntynyt koko Repola juhliin. Siinä on silloin ollut vehreä, nukkainen nurmi, joka nyt on kuivaa hiekkaa. Ympärillä on noussut hongikko, nyt oli vain yksi mänty jäljellä. Kirkko on palanut. Kellon kieli lojui murenevilla peruskivillä. Lumisessa tuhkassa lukkoja, nauvoja ja filmikoneen jätteet. (Helmi Helmisen matka- ja työpäiväkirja 12.10.1941.)

Miksi itäkarjalainen etnografinen esineistö oli omana aikaan niin tärkeä, ja miksi se sittemmin ei ole ollut edes mainitsemisen arvoinen? Tässä esille nostamani argumenttien pääajatus on se, että sodanaikainen itäkarjalainen museotallenne sinällään, yksittäisenä esineenä, ei ole sen enempää poliittinen kuin epäpoliittinenkaan, ja että ideologisten sisältöjen tarkastelu yksittäisten esineiden tasolla ei muodostuisi kovin antoisaksi. Kokoelmatasolla tarkasteltuna jatkosodan aikainen itäkarjalainen aineisto on tietysti kansallisen yhtenäisyyden ideologian tulosta, eräänlainen tieteellisen ja ideologisen vaikutuksen yhteensulauma, mikä sekin on tietävästi tunnettuna tosiseikkana vain yksi sen lähtökohtaisista ominaisuuksista. Oman käsitykseni mukaan on oleellista huomioida etnografisen esineen myötäsyntyinen ominaislaatu, ja sen erityispiirre arkisen työn välineinä, eikä niinkään haluttuna omistamisen kohteena. Tästä syystä koetan selvittää niitä nationalistisia muotoja, joita kansatiede pyrki luomaan arkiselle esineistölle oman regionaalisuuteen suuntautuvan tutkimusmetodinsa välityksellä. Tällöin kysymys ei niinkään ole siitä, missä määrin kansatiede tai sen harjoittajat olivat subjektiivisesti kytkeytyneitä kansallisille ja poliittisille tavoitteille, vaan pikemminkin siitä prosessista, jossa kansatiede ja sen metodiikka vääjäämättä tuottaa politisoituvia asetelmia.

Matkalla kohti arkisen tavanomaisuuden kansallista rajausta

Edellä esitellyn kaltaisen tarkastelun kannalta eräs keskeinen kansatieteen ominaislaatua muuttanut, ja sitä politisoinut rakenteellinen järjestely, oli epäilemättä esineiden typologisen tulkintajärjestelmän uudelleenarviointi. Sen tehtävän asettelu Suomessa 1900-luvun alkupuolella oli muotoillut pitkälti professori Eemil Nestori Setälä, joka mannereurooppalaisiin virtauksiin viitaten katsoi kansatieteen nykyaikaisen työalan olevan suureksi osaksi kansankulttuuria koskevan aineisten keräämistä:

Meidän selvä ja meidän kiireellinen velvollisuutemme on tieteelle pelastaa kaikki se, mikä uhkaa kadota. Se olisi oleva nykyajan tunnussana. Olisi vaikea osoittaa tieteellistä tehtävää, joka enemmän ansaitsisi tieteellisten laitosten runsasta kannatusta kuin tämä. Vasta myöhemmällä sukupolvella on oleva täysi tilaisuus työskennellä meidän hankkimiemme aineiden varsinaisessa selvittämisessä. (Setälä 1926, 21.) 2)

Taustalla vaikuttivat niin kansanrunoudentutkimuksen traditioon oleellisesti liittyvä historiallis-maantieteellinen oppisuunta, ja osin myös siitä virikkeensä saanut esineellisen tutkimuksen traditioon liittyvä historiallis-geneettinen suuntaus. Yhteistä näille kansanelämän tutkimusta ohjanneille ajatuksille oli, tosin jo tuolloin tietyn varauksin, usko tietynlaisen puuttuvan renkaan löytymiseen. Esineellisen kansatieteen kasvavan merkityksen kannalta oleellista oli huomio, jossa kieli ja aineellinen kulttuuri rinnastettiin. Näin ollen, koska suomalais-ugrilaiset kansat jakoivat

kielisukulaisuuden, oli yhtymäkohtia löydettävissä myös esineelliseltä alalta. (Vilkuna 1958, 8 – 9.) Vallinneen evolutionistisen katsantotavan puitteissa tämä tuli tarkoittamaan sitä, että eri suomensukuisten kansojen keskuudessa ja samalla myös maantieteellisesti eri alueilla, elettiin ikään kuin eri aikaa. ”Kansatieteilijä liikkui suomalais-ugrilaisten kansojen parissa kuin etnografisessa museossa järjestäen näkemäänsä ja kokemaansa eri osastoihin ja eri kronologian pisteisiin”. (Sääskilähti 1999, 148.)

Työmenetelmäksi kehkeytyi professori Uuno Taavi Sirelius 1900-luvun alkupuolella tšekäläisiin oloihin soveltama typologinen tutkimusmetodi. Esikuvina toimivat ensisijaisesti ruotsalaiset tutkijat Oscar Montelius ja Hans Hildebrand sekä heidän 1800-luvun loppupuolella kehittämänsä arkeologiset löydökset ”sarjoihin kytkevä” esitystapansa. (Lehtonen 1974, 54.) Luonnontieteelliseen kehitysoppiin tukeutuvan historiallis-geneettisen metodin päämääränä oli saavuttaa alkuperäisen kantakansan käyttämä kantaesine, täyttää kehityksen tyhjät aukot menneisyyden ja nykyisyyden välillä: määrätyn esineen eri muodot asetellaan sarjoihin siinä järjestyksessä kuin niiden luullaan toisistaan kehittyneen ja eritoten metallikaluston alalla voidaan sarja täten saada täydelliseksi esihistorialliselta ajalta nykypäiviin asti. (Sirelius 1919, 16.)

Typologisiin sarjoihin perustuvien esityksien jalostumista kansallisen ja alueellisen intressin yhdistäväksi kartografiaksi edelsi myös siirtymä, jossa tutkimuksen ydin yhä enemmän tuli muodostumaan arkisesta tavanomaisuudesta kansan elämän pyhäpuoleen sijoittuvan ainutkertaisuuden sijaan. Siinä missä typologinen menetelmä oli saavuttanut menestystä kansantaiteen, esimerkiksi tiettytyyppisen ornamentiikan kehityskulun selvittämisessä, oli se osoittautunut puutteelliseksi arkielämään liittyvän aineellisen kulttuurin selvittämisessä, josta kuitenkin oli tulossa talonpoikaiseen kulttuuriin fokuoituneelle 1900-luvun alkuvuosikymmeninä työnsä aloittaneen tutkijapolven keskeinen tavoite. Keskeiseksi kysymykseksi kohosi esinemaailman funktionaalisuus ja sen käytännöllinen yhteys materiaalisen kansankulttuurin kokonaisuuteen.

Esineen esteettisesti kauniilla tai muutoin vetoavalla ulkonäöllä ei enää ole mitään merkitystä; sen käytännöllisyys ja tehokkuus ovat yksin ratkaisevia. Ja usein se, mikä on käytännöllistä, on samalla kaunista, ainakin jos katselee asiaa maalaisen isäntämiehen näkökulmasta. (Vilkuna 1958, 15.)

Tiettyjen vakiintuneiden ja kansallisesti erityisen vahvasti stigmatisoitujen esineiden kohdalla ei erityistä arkistumista kuitenkaan tapahtunut, vaan pyhiksi mielletyt objektit säilyttivät edelleen ikonin kaltaisuutensa. Uuden proosallisemman tutkimusotteen rinnalla ne osoittivat edelleen käyttökelpoisuutensa tieteen popularisoinnin käytössä, menneisyyden sankaritarinoita koristamassa.

Joitain kansatieteen ”sunnuntaipuolen” peruskytkentöjä hahmottuu esimerkiksi Martti Haavion kuvaillessa jatkosodan aikana toimittamassaan teoksessa Viimeiset runonlaulajat (1943) Ontrei Malisen (1781–1856) soitto laitetta seuraavaan tapaan:

Tämän kannel on pieni kiinnekohta, mikä nykyajalla on Ontrei Maliseen ja noihin käänteentekeviin kesäkuun 18. ja 19. päiviin 1833 Vuonnisessa. A. A. Borenius-

Lähteenkorva kertoo, että kantele oli tehty juuri samana vuonna, jolloin Lönnrot kävi Ontrei Malisen luona. Se oli säilyneenä vielä vuonna 1877, jolloin Borenius seuraili Lönnrotin jälkiä ja sai sen haltuunsa yliopiston historiallisen museon kokoelmia varten. Sieltä se joutui Kansallismuseoon, mutta en ole onnistunut löytämään sitä museon kanteleitten joukosta; voisi esittää ajatuksen, että tuo kallisarvoinen reliikki, todellisen Kalevalan laulajan kätevästi käyttämä, kuitenkin kuuluisi arvosijalle muinaisaarteittemme aarrekammiossa. (Haavio 1943, 16.)

Miten tulla uskottavaksi menneisyyden todistuskappaleeksi?

Kansallisen projektin viitekehyksessä museoesine tarvitsee hyvän selityksen, sillä ideologisessa käytössä menneisyyskertomuksen kannalta oleellista on kertomuksen uskottavuus, ei sen kiistanalaisuus. Tultuaan kosketuksiin menneisyyttä hallinnoivia instituutioita museoesine saavuttaa laillistetun aseman osana menneisyyden hiukkasrakennetta. Esineen kannalta kyse on siis asettumisesta auktorisoitujen kansanelämän asiantuntijoiden asettamien aineellisen elämänpiirin, ja sen selittämistä helpottaviin kategorioihin. Prosessina esineen initiaatio, sen laillistaminen, koostuu museoammatillisesti toteutetusta dokumentaatiosta ja luetteloinnista.

Menneisyyden eksegetiikan selvittämistä museoesineiden avulla helpottaa oleellisesti objektin sitä fyysisissä perusteissaan kiinni pitävien siteiden höltyminen. Näistä keskeisin seikka on omistajanvaihdos, jossa esine siirtyy personoidusta yksityisomistuksesta institutionaalisen omistuksen kohteeksi. Sen seurauksena esine myös irtautuu kansatieteen termein alkuperäisestä sosiaalisesta yhteydestä, ajasta ja paikasta. Esine siirtyy käyttöyhteytensä määrittämältä sijaltaan institutionaalisiin tiloihin, jossa se liitetään kaltaistensa joukkoon, osaksi toisia alkuperäisen asemansa menettäneitä esineitä, missä niistä jälleen rekonstruoidaan kategorisia joukkoja tai autenttista käyttöyhteyttä mallintavia toiminnallisia kokonaisuuksia.

Erilaisista tieteellisistä museoesineiden hankintastrategioista huolimatta niiden ”todistamaa” loogista edustavuutta on alati rapauttamassa epälukeinen joukko inhimillisiä reunaehtoja, sillä esineiden hankinta kentältä on siten aina jossain määrin myös sattumanvaraista. Järjestys tähän hallitsemattomia piirteitä sisältävään kerättyjen esinejoukkojen keskuuteen luodaan kokoelman avulla (Pettersson 1999, 22). Kyse on siis strategiasta, jonka avulla legitiimiä järjestystä rakentuu vallitsevien suomensukuisuutta koskevien käsitysten joukkoon. Kansallisen yhtenäisyys-ideologian kannalta tässä prosessissa kysymys on siten vain ja ainoastaan tieteellisen auktoriteetin läsnäolon, ja sen hallinnoiman käsitteellisen asiantuntijakosketuksen välttämättömyydestä. Näiden museaalisten rekonstruktioiden seurauksena syntyy toisinaan myös täysin virheellisiä johtopäätöksiä, kuten esimerkiksi Sireliuksen 1900-luvun alussa hankkimasta puvunparresta, josta koruineen ja päähineineen erheellisesti muodostui votjakkilaisuuden symboli suomalaiselle museoyleisölle (Lehtinen 1995, 35). Käytännössä tätä kansatieteen esinekeskeisen ja kansallisten alueellisesti rajautuvien intressien yhteenkietoutumaa voi ehkä parhaiten tarkastella sen peruskäsitteiden, itäisen ja läntisen kulttuurialueen erilaisina variaatioina, joissa kulttuurialueiden välisen rajaviivan lisäksi toinen tärkeä rajalinja on se, kuinka etäälle suomalaista itäistä kulttuurialuetta kansatieteen keinoin kulloinkin on ulotettu.

Kulttuurimaantiede ja kansatieteelliset kartastot

Varsinaisesti kieli- ja murremaantieteen nimellä kulkenut tutkimusala oli saanut alkunsa jo 1800-luvun puolivälissä vaikuttaneen germanistiikan tutkija Georg Wenkerin Saksan kielikartasto-hankkeesta, ja vuoteen 1888 tultaessa jo yli 44 000 eteläsaksalaista opettajaa oli vastannut Wenkerin kirjekyselyyn. Tieteen sisäisistä oppiriidoista kärsineen aineiston julkaisi lopulta 50 vuotta tutkimushankkeen alkamisen jälkeen vuonna 1926 Wenkerin avustaja Ferdinand Wrede. Eräänlaisena pilottihankkeena tällä varhaisella ponnistuksella näyttää olleen varsin kauaskantoisia seurauksia. 1900-luvun alkuvuosikymmenille tultaessa ryhdyttiin kieli- ja murrekartastoja apunaan käyttäneiden kansatieteilijöiden ja kansanrunouden tutkijoiden keskuudessa virittelemään keskustelua kokonaan uuden ja itsenäisen tieteenalan, kulttuurimaantieteen tarpeellisuudesta. (Hakulinen 1934, 312–315.)

Tunnetuimmaksi suomalaiskansatieteilijöihin keskuudessa tuli kuitenkin saksalaisella kielialueella vuonna 1927 aloitettu kartoitushanke, ”Atlas der deutschen Volkskunde”, jonka tarkoituksena oli vielä viime tingassa pelastaa arkistoihin ”ennen nykyaikaisen standardikulttuurin assimilaatiokulttuurin lopullista voittokulkua” traditionaalisen kansanelämän erityispiirteet. Kymmenvuotiseksi aiotun aineiston keruun tarkoituksena oli luoda pohja pysyvälle etnologiselle tutkimusarkistolle. Massiivisen kokonaissuunnitelman mukaisesti Saksaan, Itävaltaan ja muihin saksankielisiä vähemmistöjä asuttaviin Euroopan valtioihin perustettiin yhteensä nelisenkymmentä tutkimusasemaa yliopistojen ja muiden tieteellisten laitosten, sekä edellisten puuttuessa kotiseutuyhdistysten yhteyteen. Keruuasemien välityksellä etupäässä kansakoulunopettajista, papeista, lääkäreistä, tuomareista ja jossain määrin myös talonpojista koostuville paikallisille asiamiehille toimitettiin Berliinin keskustuimistossa laaditut kuusi kiertokirjettä, joista jokainen sisälsi 50 kansatieteen esineelliseen ja henkiseen alaan liittyvää sanatiedustelua. Teknisesti kysely toteutettiin siten, että jokaisesta annetusta vastauksesta jäi pääarkistoon lähetetyn kappaleen lisäksi hiilipaperikopio asianomaiseen keruupisteeseen. Tällä tavoin pyrittiin motivoimaan vastaajia sekä myös jouduttamaan paikallisten, esimerkiksi kotiseututyössä hyödyksi arvelujen keruukokoelmien karttumista. (Hakulinen 1934, 315–316.) 5)

Saksalaisen keruuhankkeen kysymykset koskivat talonpoikaistalon eri rakennuksia ja niiden osia, työkalujen muotoa, työ- juhla- ja oikeustapoja sekä uskomuksia ja taikuutta. Tiedusteltiin lehmän, härän ja sonninin vetolaitteita, tallin ja navetan rakennetta, kattomuotoja ja räystään malleja sekä ajolaitteiden käyttöä. Kotitalouden pidosta oltiin kiinnostuneita kirkonpiimän sekä makean ja happaman kerman nimityksistä, tavallisimmista ruokalajeista juomineen sekä ruoan valmistukseen ja aterioimiseen liittyvistä tavoista. Otettiin selvää kansanomaisista tervehtimistavoista, siitä miten rengit tervehtivät isäntää, piikat emäntää ja oppipojat mestariaan ja selvitettiin kihlaus- ja naimatavat. Miten vuotuisjuhlia, esimerkiksi joulua ja pääsiäistä vietettiin, entä miten nimitettiin joulun ja loppiaisen välistä ajanjaksoa? Mitä viikonpäivää on vanhastaan pidetty onnen, ja mitä onnettomuuden päivänä. Millä puhetavoilla lapsia eri tapauksissa peloteltiin, ja millä sanoin esimerkiksi tulessa lainehtivaa viljavainiota kuvattiin, entä miksi kutsuttiin elon leikkuussa viimeiseksi jäänyttä lyhdettä? (Hakulinen 1934, 315–316.) 6) Suomalaisista kansatieteilijöistä Kustaa Vilkuna oli tehnyt 1930-luvun loppupuolella opintomatkan

kansallissosialistiseen Saksaan tutustuen lähinnä keskieuropalaiseen maanmuokkausvälineisiin. Matkaa myöhemmin luonnehtiessaan hän totesi, että jos kohta Saksassa olikin ”yltiöitä ja fantastisia puuhailijoita”, oli oppia otettavissa tehokkaasti toimivista ja hyvin järjestetyistä keruuorganisaatioista. (Herlin 1993, 107.) 7)

Vuonna 1937 aloitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yläkerran eräässä eteishuoneessa toimintansa maisteri Toivo Vuorelan johdolla niin kutsuttu kansatieteellinen kartoitustoimisto. Aloitteen kartoitustoiminnan aloittamisesta olivat tehneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomen Muinaismuistoyhdistys sekä Sanakirjasäätiö. Hieman vastaavaa, sittemmin kariutunutta, suunnitelmaa kartoitustoimen sisältävästä kansatieteellisestä tutkimusinstituutista oli vuosikymmenen puolivälissä viritelty myös suomalais-ugrilaisen kansatieteen professori Albert Hämäläinen. Tämän hankkeen taustalla oli tietävästi nähtävissä ruotsalaiset esikuvat. (Vuorela 1976, 7.) Myöhemmin pääosin Sigurd Erixonin luotsaaman ruotsalaisen kartastointitradition vaikutukset Suomessa kiteytyivät Ragna Ahlbäckin vuonna 1945 toimittamassa suomenruotsalaista kansankulttuuria paikantavassa julkaisussa *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* (Sarmela 1994, 11).

Varhaisempia kansatieteen alaan kuuluvia kartastoja oli tuohon mennessä julkaistu varsin niukasti. Vuoden 1910 Suomen kartastossa oli muutamia murrekarttoja ja sen myöhemmässä painoksessa (1925) joitakin kansatieteellisiä esityksiä. Toimiston perustamisen myötä tilanne tältä osin koheni oleellisesti, sillä jo ensimmäisen puolivuotiskauden jälkeen, keväällä 1938, valmiina olivat lähes noin 40 kansatieteellisen kartan ainekset. (Vilkuna 1938, 53.) Kesällä 1940 esiteltiin Tallinnassa suomalaisten ja virolaisten tutkijoiden välisessä kongressissa juustoja, leipälajeja, kuljetusneuvoja, tuulimyllyjä ja viljan niittämistä esittävät kartastot (Vuorela 1976, 8). Sangan vaatimattomista puitteista huolimatta toiveet hankkeen tulevaisuudesta olivat varsin laajakantoiset, eivätkä ne suinkaan rakentuneet yksinomaan kansalliselle pohjalle. Kartastot nähtiin samalla selvästi myös osana yleiseurooppalaisten kulttuurihistoriallisten ongelmien ratkaisua.

Methodisesti kartografinen suuntaus oli selkeässä oppositioasemassa suhteessa aiemmin vallinnutta typologista menetelmäoppia kohtaan, jonka aikaan saamien, osin kuvitteellisten, kehityssarjojen analyttisyyden heikkoudet korostuivat nimenomaan kansanomaista arkielämää tarkasteltaessa. Kansanomaisen talouden pidon käytännölliset välineet eivät ilmeisestikään olleet aivan samojen muuntautumislakien alaisia kuin jokapäiväisen elannon hankinnan kannalta toisarvoisten ylellisyydesineiden kehityksen kulutiet. Karttojen avulla voitiin havaita, että tietyt tyypit eivät todellisuudessa olleet kronologisesti samassa järjestyksessä kuin ne typologisessa sarjassa oli esitetty. (Vilkuna 1938, 56.)

Kartografinen lähestymistapa saattoi siten tarjota jo tunnetuksi tulleeseen tutkimusaiheeseen kokonaan uuden näkökulman ja muun muassa nämä tekijät olivat synnyttämässä tieteen sisältä liike-energiansa saanutta korjausliikettä, jossa typologisen metodin staattisuus korvautui ilmiöiden levinneisyyteen, vaellusreitteihin, kukoistaviin keskuksiin, uutuuksien portteihin ja tiettyjen kulttuuri-ilmiöiden eri

kerrostumiin puretuvalle dynaamisuudella. Samalla se loi aiemmin vain "ajattoman historian" tutkimisesta kritisoidulle kansatieteelle näyttävän ja poliittisesti uskottavia eksakteja tutkimustuloksia tuottavan työkalun. Ilmiöiden maantieteellis-temaattinen tarkastelu oli myös varsin tehokas menetelmä syntetisoida eri tieteenalojen, kuten arkeologian ja muinaishistorian sekä kielitieteiden tutkimustuloksia. Kansatiedettä sotia edeltävänä ajanjaksona tutkittaessa kielitieteellisen näkökulman huomioimista pidettiin ensiarvoisen tärkeänä, mikä on nähtävissä myös aineellista kansankulttuuria kuvaavissa levinneisyyskartoissa. Erityisesti 1930-luvulla kartografinen suuntaus ajoi suomalaista kansatiedettä lähemmäs kohti saksalaista tutkimusotetta, jossa nimenomaan alueelliset rajaukset muodostuivat keskeisiksi. Jo tuolloin se tosin joutui kamppailemaan erityisesti kielitieteiden parissa modernimpien, kieltä sen sisäisten merkitysrakennelmien suunnalta lähestyvien metodien kanssa.

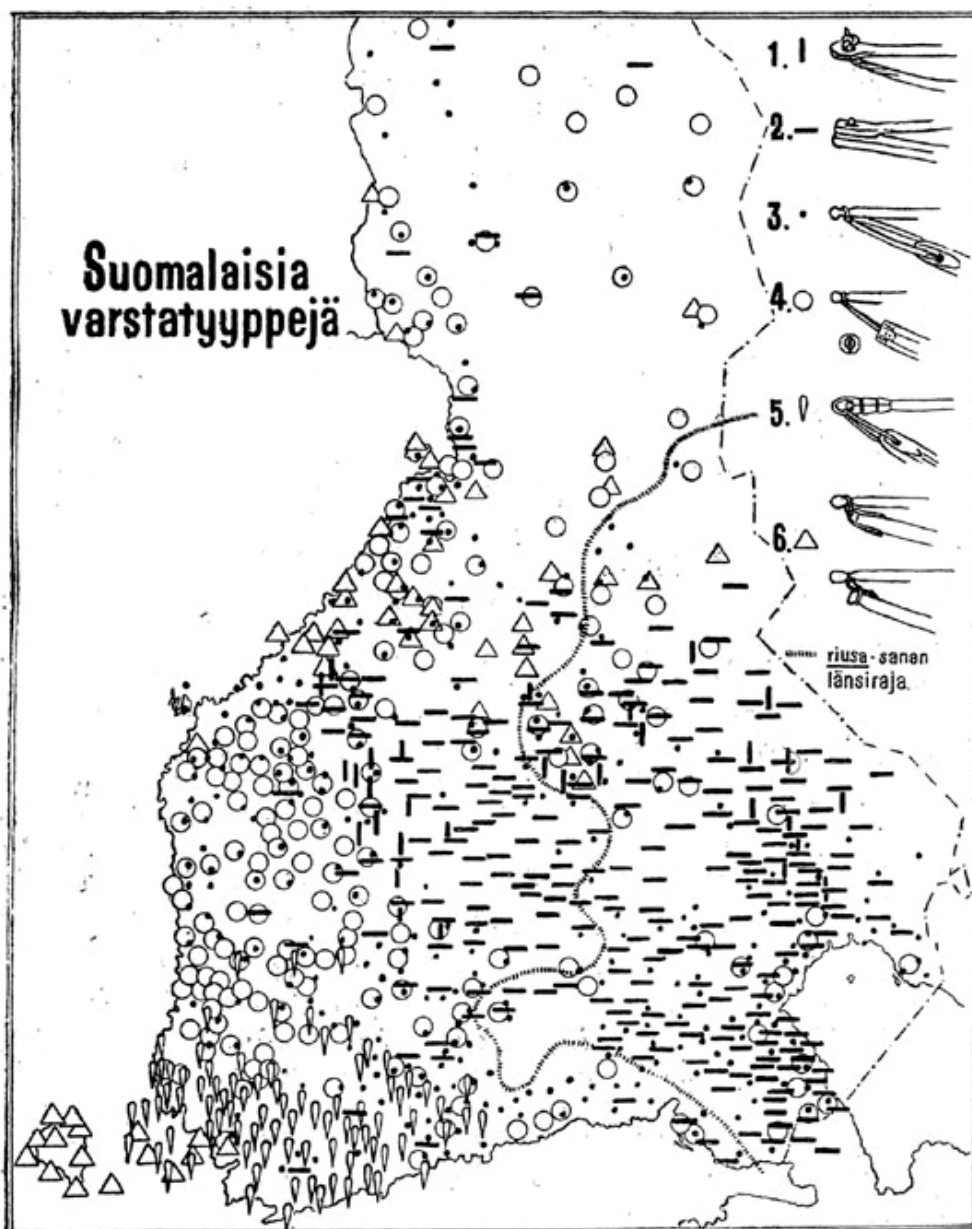
Esineiden geopolitiikkaa

Kansatieteen tutkimusala ja sen työkenttä, kansankulttuuri, saa määritelmänsä useimmiten nimenomaan maantieteellisestä paikasta käsin. Tästä lähtökohdasta käsin se saa ilmauksensa suhteessa toisiin vastaaviin, tai vastaavasti vastakkaisiin kansankulttuurin ilmiöihin, ja toisiin maantieteellisiin positioihin. Erityisesti tästä syystä näyttää ilmeiseltä, että kansatieteen metodinen suhde paikkaan on ollut omiaan myös tasoittamaan tietä sen lähes vääjämättömälle politisoitumiselle. Näiden suhteiden kuvaamiseen kansatieteellinen kartta on ollut erinomainen väline. Etnografisen esineen poliittinen dimensio syntyy siis kokonaisuudesta, jossa saman käyttötarkoituksen omaavat esineet muodostavat kartalla alueellisesti rajatun kokonaisuuden.

Kartalle piirytneenä kansanomaisen tyypillisyyden saa maantieteelliset ääriiviivansa. Kansatieteellinen kartta ikään kuin normalisoi ja laskee "yhteisen menneisyyden verkon" kattamansa alueen ylle. Kulttuurialueen kansallinen yhtenäisyys ei siis lepää ainoastaan yhteisesti jaettujen kulttuuriaarteiden, vaan niiden lisäksi myös yhteisen arkielämän varassa. Metodinen strategia realisoi ja asettaa arkiesineet poliittisesti käyttökelpoiseen kontekstiin luoden harmonisoidun ja identifioituissa olevan kuvan menneisyydestä ja tuottaen lähtökohtaisesti kansanomaisista piirteistä tahtomattaankin kansallisia piirteitä.

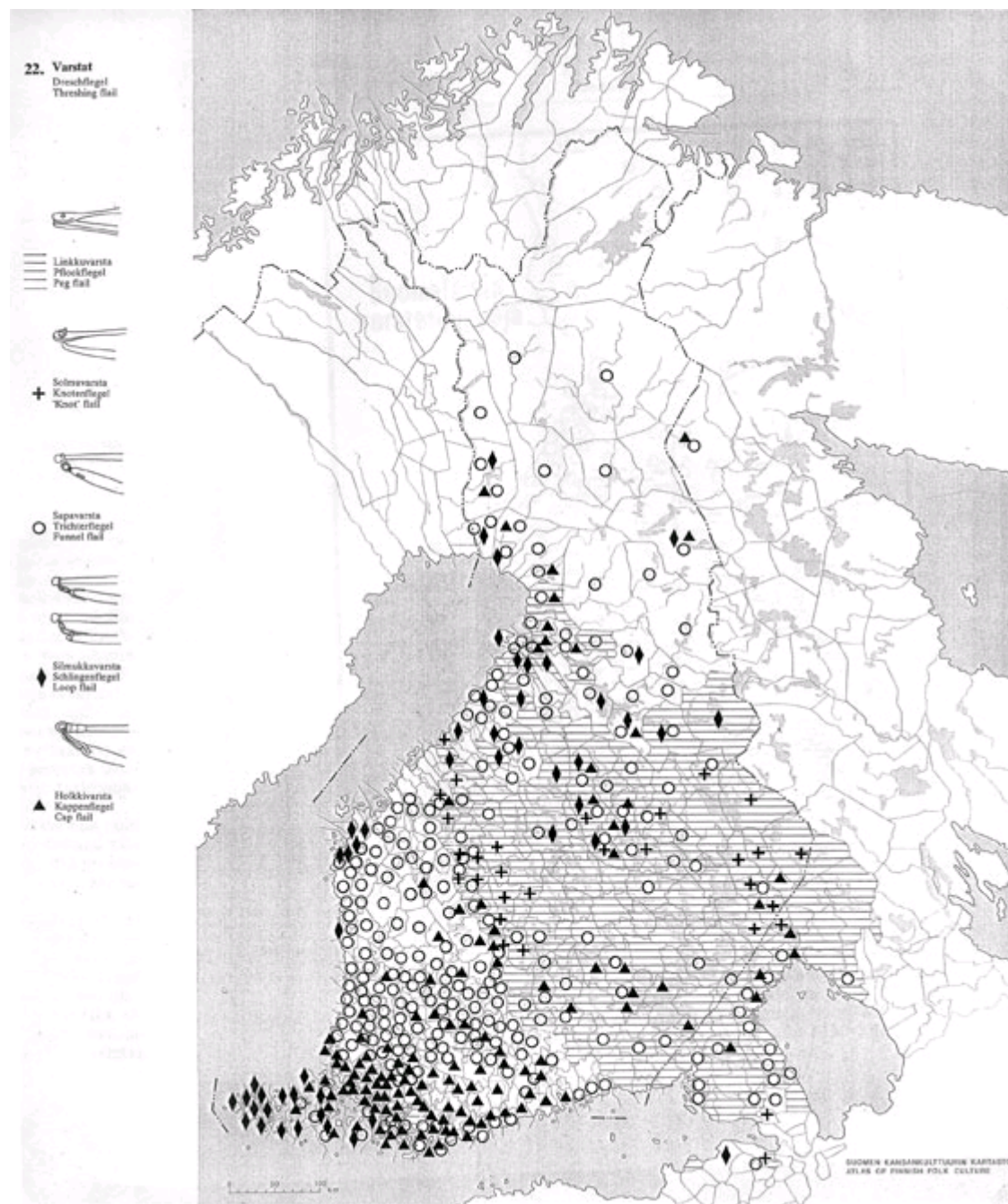
Suomalaisen kansatieteellisten kartastojen välittämiin peruskäsitteisiin kuuluu oleellisimpana osana käsitys itäisestä ja läntisestä kulttuurialueesta, Suomesta idän ja lännen rajamaana. Tässä suhteessa se on myös rinnasteinen jatkosodan poliittisen retoriikan kanssa, jossa kansallisuusaate muodosti vastaparin bolševismille, ja jossa Suomi tahdottiin nähdä läntisen demokratian ja bolševistisen idän välisen rajan vartijana. Koska etnografisin todistein määritelty Suomi sisältää sekä itäisen että läntisen kulttuurialueen, on kulttuurialueiden välisen rajaviivan määrittely asettunut tarkastelun keskiöön. Samalla sen on kuitenkin myös pitänyt ottaa kantaa siihen, mihin sen sisältämä itäinen alue päättyy. Kansatiedettä ideologisena ilmiönä tarkasteltaessa onkin tärkeää tarkastella myös sitä, mihin asti suomalaista itäistä kulttuurialuetta riittää. Kuinka etäällä se vielä on osa suomalaista kulttuuripiiriä, ja tarjoaako kansatiede nationalistisessa käytössä itää koskevan option? Toisen maailmansodan aikana kansalliset tieteet, ja erityisesti kansatieteilijät työskentelivät

ponnekkasti kansallisten päämäärien hyväksi, ja tuossa työssä kansanomaisen kulttuurin kartastoinnilla oli keskeinen sija oletettujen rajanvetojen havainnollistajana. Parhaiten niiden kuvaaman itäisen ja läntisen kulttuurirajan esitystapojen poliittiset olosuhdemuutokset tulevat näkyviksi kahta samaa ilmiötä kuvaavaa eriaikaista levinneisyyskarttaa verrattaessa. Esimerkiksi vuonna 1944 Virittäjässä julkaistussa levinneisyyskartassa, varstatyyppien kuvauksessa, suomalainen kansanomaisuus täysin estoitta levittäytyy suuremman Suomen tuolloin vielä täysin vakiintumattomien rajojen sisälle. Karttaan sisältyy myös kielitieteellinen jäännös, jota ei enää Toivo Vuorelan toimittamassa, vuonna 1976 julkaistussa, Suomen kansankulttuurin kartastossa huomioida. Tässä niin ikään Vuorelan yhteen kokoamassa esityksessä itä-länsirajan määrittää puimavälineestä käytetyn riusa-sanon länsiraja.

Kuva 2. Suomalaisten varstatyyppien levinneisyysalueet. 1. Solmuvarsta, 2. vaar-
navarsta, 3. reikävarsta, 4. sapavarsta, 5. hulikkavarsta, 6. silmukkavarsa.

Kartan ainekset koontanut ja järjestänyt maist. *Toivo Vuorela*.

Myöhemmin onkin täysin oikeutetusti arveltu, että kartografisen menetelmän kasvettua kansatieteessä vallitsevaksi paradigmaksi, ”tutkijan tärkeimmäksi ominaisuudeksi muodostui visuaalinen kyky erottaa, mihin tietty kulttuuripiirre loppui ja mistä toinen alkoi” (Lönnqvist 2003, 39). Kriittisiä äänenpainoja kartastoja kohtaan alettiin esittää vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Oliko karttaa laadittaessa oikeastaan tehty selväksi se, mitä sillä tarkalleen ottaen on aikomus esittää? Oliko kyse ilmiön piirteiden levinneisyydestä, sitä havainnollistavien saantipaikkojen rekisteröinnistä vai historiallisen kehityksen esittämisestä, ja millä edellytyksillä levinneisyyskartta saattoi niitä kulloinkin esittää (Sarmela 1965, 277).

Nykytarkastelussa ongelmallisena esittäytyy etnografisten karttojen kulttuurialueiden todisteina olevan esinemaailman välinpitämätön suhde modernisaation tuottamaan yhä tavanomaisemmaksi käyvään teolliseen esinemaailmaan. Tämän prosessin seurauksena yhä useampien työmenetelmien edellyttämien materiaalistien esineiden muodostama kulttuurialue oli pikemminkin pelkistynyt yksinkertaisesti tietyn teollisesti tuotetun hyödykkeen markkina-alueeksi. Esimerkiksi kolhoositalouden periaattein toteutettu karjalainen maatalouselinkeino ei perifeerisestä asemastaan huolimatta enää 1940-luvulla voinut toimia samoin, työmenetelmin ja välinein kuin museaalisisessa mielessä oikeaoppinen luontaistalous oli toiminut. Näiltä osin ”vanhentuneisiin” tapoihin tukeutuminen maantieteellisiä alueita määriteltäessä oli nationalistisessa mielessä hyvin tarkoituksenmukaista.

Kansatieteellinen kartoitus oli myös osa ajalle tyypillistä tieteellisesti motivoitunutta katoavan kansankulttuurin pelastamisen traditiota. Kansanomaisuuden rippeitä kerättiin talteen bolsevismin, ja ylipäänsä teollistuvan standardikulttuurin uhkaavan tulvan alta. Paradoksaalista kyllä, tietyssä vaiheessa myös pelastajat itse päätyivät pelastamisen kohteeksi, sillä muun muassa Ragna Ahlbäck kertoo juuri sodan kriittisiin loppuvaiheisiin, aikaan jolloin myös Suomen miehitys oli olemassa oleva vaihtoehto, ajoittuneen Ruotsin kansatieteelliseen kartastointo-hankkeen olleen suomenruotsalaisuuden kartoituksen osalta samalla myös sen pelastamista lopullista kuoliniskua odottavasta Suur-Suomesta. (Lönnqvist 1981, 70.) Käytännössä kansatieteellisten kartastojen nationalismiin painolasti korostuu myös ilman omaa syytään. Todellisuudessa kartografiset hankkeet eivät koskaan täysin päässeet kasvamaan kansallisen horisontin ylittävään mittaan: kuvaamaan inhimillisten elämän ilmiöiden levinneisyyttä, vaellusreittejä ja portteja kokonaisten maanosien laajuudessa.

Viitteet

- 1) Maisteri Helmi Helmisen kesän 1943 kenttätöyt kartuttivat kansanrunousarkiston kokoelmia lähestulkoon kahdella tuhannella aineistomerkinällä.
- 2) Suomalaiset kansatieteilijät tukeutuivat tehtävänannon määrittelyssä etnologi Alfred Cort Haddonin 1900-luvun alkupuolella muotoilemiin määritelmiin, joita myös Setälä tässä siteeraa.
- 3) Suomalaisen kansatieteen kannalta oman kursorisesti mielenkiintoisen vaiheen kanteleen poliittisesti herkästä soinnista muodostaa kansallissosialistien ylläpitämien tieteellisten instituutioiden tuntema mielenkiinto karjalaista kansanmusiikkia ja nimenomaan kanteletta kohtaan.
- 4) Kysely perustui neljänkymmenen kirjakielisen, niin kutsutun “Wenkerin lauseen“ paikallisiin käännösvariaatioihin. Metodia kritisoitiin erityisesti amatööri-informanttien käytöstä äännelakien tuntemusta edellyttävän tutkimusmateriaalin keruutyössä. Alun perin Wenkerin tarkoituksena oli todistaa häntä kritisoineiden “nuorgrammaatikkojen“ tavoin niin kutsuttu äännelakien poikkeuksettomuusväittäjä todeksi. Valitettavasti kartografinen aineisto antoi kuitenkin täysin hypoteesista poikkeavia tuloksia.
- 5) Kartastohankkeen metodiikasta ja toimintamallista julkaisi tohtori Herbert Schlenger ennakkoselvityksen *Methodische und technische Grundlagen des Atlas der deutschen Volkskunde* (1934).
- 6) Taloudellisen vastuun hankkeen järjestelyistä kantoi tieteellinen yhteenliittymä *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft*.
- 7) Kustaa Vilkun Saksan vierailua koskeva artikkeli *Kansatieteellinen tutkimus nyky-Saksassa* (1937).

Lähdeluettelo

Painamattomat lähteet

Helmi Helmisen Repolan alueelle tekemän kansatieteellisen tutkimusmatkan matka- ja työpäiväkirja 12.10.1941. Kansatieteellinen käsikirjoitusarkiston n:o 957. Suomen kansallismuseo, Museovirasto.

Painetut lähteet

Ahlbäck, Ragna (1945) Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Aurasmaa, Anne (1998) ”Muukalainen museossani, vai...?”. Museo 1998: 3, 15.

Haavio, Martti (1943) Viimeiset Runonlaulajat. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.

Hakulinen, Lauri (1934) ”Saksalaisesta kieli- ja kulttuurimaantieteestä”. Suomalainen Suomi 1934: 6, 311–317.

Herlin, Ilkka (1993) Kustaa Viikun yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Helsinki: Otava.

Lehtinen, Ildikó (1995) ”Museoesine ja kontekstit: etnografista todellisuutta kohtaamassa”. Suomen Museo 1995: 102, 27–36. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Lehtonen, Juhani (1974) ”Den typologiska metoden inom etnologin i går och i dag”. RIG 1974. s. 54–58. Förenig för svensk kulturhistoria. Stockholm.

Lönnqvist, Bo (2003) ”Paradigma ja kenttä”. Kalevalaseuran vuosikirja 82. s. 34–43. Helsinki: SKS.

Lönnqvist, Bo (1981) ”Svenskfinland och kulturkrets läran”. Teoksessa Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981. Meddelanden från folkkultursarkivet 7. s. 69–103. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Pettersson, Susanna (1999) ”Muodostuvatko museokokoelmista kasaumista vai kerätyistä kokoelmista”. Museo 1999: 2, 21–23.

Sarmela, Matti (1994) Suomen kansankulttuurin kartasto. Helsinki: SKS.

Sarmela, Matti (1965) ”Kansankulttuurin kartoituksesta”. Virittäjä 1965: 69, 255–279.

Setälä, Emil Nestor (1926) ”Kansatiede, sen ala ja tehtävä”. Teoksessa Artturi Kannisto, Emil Nestor Setälä, Uno Taavi Sirelius, Y. Wichmann (toim.) Suomen suku osa 1. s. 1–22. Helsinki: Otava.

Sirelius, Uno Taavi (1919) Suomen kansanomaista kulttuuria: esineellisen kansatieteen tuloksia. Helsinki: Kansallistuote.

Sääskilahti, Nina (1999) ”Kansan kulttuurista arkipäivän merkityksiin”. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru, Eeva Uusitalo (toim.) Kulttuurin muuttuvat kasvot. s. 145–154. Tietolipas 155. Helsinki: SKS.

Vilkuna, Kustaa (1937) ”Kansatieteellinen tutkimus nyky-Saksassa”. Suomalainen Suomi 1937: 6, 408–414.

Vilkuna, Kustaa (1938) ”Levinneisyyskartoista kansa- ja kielitieteen palveluksessa”. Virittäjä 1938: 42, 53–61.

Vilkuna, Kustaa (1958) ”Suomalais-ugrilaisesta kansatieteestä”. Virkaanastujaisesityelmä 11.10.1950. Teoksessa Toivo Vuorela (toim.) Kansatieteen ongelmia: tutkielmia kansatieteen alalta. s. 7–26. Tietolipas 12. Helsinki: SKS.

Vuorela, Toivo (1944) Suomalaisia varstatyyppejä kuvaava levinneisyyskartta Kustaa Vilkunan artikkelissa ”Sadonkorjuu- ja viljanpuintivälineiden historiaa”. Virittäjä 1944: 48, 177.

Vuorela, Toivo (1976) Suomen kansankulttuurin kartasto. Helsinki: SKS.